

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

α) Μαθητολογία¹-Γενικός Έλεγχος-Βιβλίο Πράξεων (ΓΑΚ/Αρχεία Ν. Μεσσηνίας)

1. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Ανδρούσης 1889-1890 έως 1910-1911.
2. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Αριστομένη 1901-1902 έως 1910-1911.
3. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Αρφαρών 1892-1893 έως 1910-1911.
4. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Ασλάναγα 1889-1890 έως 1910-1911.
5. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Βαρυμπόπης (Μοναστηρίου) 1901-1902 έως 1910-1911.
6. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Βουφράδος (Χατζή) 1899-1900 έως 1910-1911.
7. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Θουρίας 1889-1890 έως 1910-1911.
8. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Ζούρτσας 1900-1901 έως 1910-1911.
9. Μαθητολόγιο Α' Ελληνικού Σχολείου Καλαμάτας 1901-1902 έως 1910-1911.
10. Γενικός Έλεγχος Α' Ελληνικού σχολείου Καλαμάτας 1889-1890 έως 1900-1901.
11. Βιβλίο Πράξεων Α' Ελληνικού σχολείου Καλαμάτας 1879-1880 έως 1910-1911.
12. Μαθητολόγιο Β' Ελληνικού σχολείου Καλαμάτας 1889-1890 έως 1910-1911.

1. Σε κάθε φύλλο μαθητολογίου, στο επάνω αριστερό μέρος, αναγράφεται το όνομα του σχολείου, ενώ δεξιά το σχολικό έτος. Επίσης, κάθε φύλλο μαθητολογίου είναι χωρισμένο στις εξής στήλες: 1. «Αύξων αριθμός», 2. «Όνομα μαθητού», 3. «Τόπος γεννήσεως ένθα αναγράφεται και το θρήσκευμα, εάν τυγχάνη ετερόδοξος», 4. «Ηλικία», 5. «Επάγγελμα πατρός», 6. «Χρόνος εγγραφής», 7. «Τάξις εν η ενεγράφη», 8. «Τεκμήριον εγγραφής», 9. «Όνομα κηδεμόνος», 10. «Αριθμός και χρονολογία διπλοτύπου εγγραφής», 11. «Όνομα ταμίου ή εισπράκτορος», 12. «Παρατηρήσεις». Από το σχολικό έτος 1892-93 και εξής υπάρχουν επικολημένα και χαρτόσημα. Το τέλος κάθε σχολικού έτους το κλείνει, με υπογραφή, ο διευθυντής ή διευθύνων το σχολείο.

13. Μαθητολόγιο Γ' Ελληνικού σχολείου Καλαμάτας 1909-1910 και 1910-1911.
14. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Κορώνης 1889-1890 έως 1910-1911.
15. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Κυπαρισσίας 1889-1890 έως 1910-1911.
16. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Λιγούδιστας (Χώρας) 1889-1890 έως 1910-1911.
17. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Μεθώνης 1889-1890 έως 1910-1911.
18. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Μελιγαλά 1889-1890 έως 1910-1911.
19. Μαθητολόγιο Α' Ελληνικού σχολείου Μεσσήνης 1861-1862 έως 1910-1911.
20. Μαθητολόγιο Β' Ελληνικού σχολείου Μεσσήνης 1908-1909 έως 1910-1911.
21. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Πεταλιδίου 1889-1890 έως 1892-1893 & 1900-1901 έως 1910-1911.
22. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Σουλιμά (Δωριού) 1899-1900 έως 1910-1911.
23. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Τσαουσίου (Μερόπης) 1901-1902 έως 1910-1911.
24. Μαθητολόγιο Τσερνίτσας-Σίτσοβας 1889-1890 έως 1910-1911.
25. Μαθητολόγιο Ελληνικού σχολείου Φιλιατρών² 1881-1882 έως 1910-1911.
26. Μαθητολόγιο Γυμνασίου Καλαμάτας 1889-1890 έως 1910-1911.
27. Μαθητολόγιο Γυμνασίου Κυπαρισσίας 1891-1892 έως 1910-1911.
28. Μαθητολόγιο Γυμνασίου Μεσσήνης 1890-1891 έως 1910-1911.
29. Μαθητολόγιο Γυμνασίου Φιλιατρών³ 1889-1890 έως 1900-1901.

β) Συμβολαιογραφικά αρχεία (ΓΑΚ/Αρχεία Ν. Μεσσηνίας)

1. Αρχείο συμβολαιογράφου Καλαμάτας Παναγιώτη Χαριτόπουλου.
2. Αρχείο συμβολαιογράφου Καλαμάτας Νικόλαου Θ. Μαντζαβάκου.
3. Αρχείο συμβολαιογράφου Καλαμάτας Παναγιώτη Λιν. Στραβοσκιάδη.
4. Αρχείο ειρηνοδίκη Νησίου Ηλία Γ. Βεργόπουλου.

γ) Συλλογή Μίμη Φερέτου (ΓΑΚ/Αρχεία Ν. Μεσσηνίας)

Η Συλλογή δίνει πληροφορίες για Μεσσήνιους αγωνιστές του 1821, καθώς και για διάφορες πόλεις και χωριά της Μεσσηνίας του 19ου αιώνα. Επίσης, περιλαμβάνει βιογραφίες επιφανών Μεσσηνίων, που έζησαν περί τα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα.

2. Το μαθητολόγιο του Ελληνικού σχολείου Φιλιατρών απόκειται σήμερα στο Λύκειο Φιλιατρών.

3. Το μαθητολόγιο του Γυμνασίου Φιλιατρών απόκειται σήμερα στο Λύκειο Φιλιατρών.

2. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ

- Αργυρόπουλος Π., *Πίναξ της εν Ελλάδι Δημοσίας Εκπαιδύσεως κατά το έτος 1854*, Αθήνα 1855.
- Βαλασόπουλος Ι., Υπουργός επί των Εκκλησιαστικών, *Καταστατικός Πίναξ της εν Ελλάδι Ανωτέρας, Μέσης και Κατωτάτης Εκπαιδύσεως κατά το έτος 1874*, Αθήνα 1875.
- Επετηρίς του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως 1907-1908*, Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1909.
- Στατιστική της Γεωργίας του 1864*.
- Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων της Ελλάδος, τόμ. 35: *Νομός Μεσσηνίας*, έκδ. της Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, Αθήνα 1962.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσις Στατιστικής, *Γεωργική Απογραφή του έτους 1911*, Τυπογραφείο Ηλ. Παπαπαύλου, Αθήνα.
- Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Πίνακες περιστάνοντες την αριθμητικήν κατάστασιν Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδύσεως 1869 και 1870*.
- Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, τμήμα Γ', Γραφείον Στατιστικής, *Στατιστική της Δημοσίας Εκπαιδύσεως 1910-1911*, Αθήνα 1912.
- Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός 1879*, Τυπογραφείο Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα 1881.
- Υπουργείον των Εσωτερικών, Υπηρεσία Απογραφής, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Γενικής Απογραφής του Πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1909.
- Χουλιαράκης Μιχαήλ, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, τόμ. Α', Αθήνα 1973-1974 και τόμ. Β', Αθήνα 1975.
- Χουλιαράκης Μ., Μακρής Ε., Γριτσόπουλος Ε., Γκεβέτσης Μ., Αγιοπετρίτης Α., *Στατιστικά Μελέται 1821-1971. Η Στατιστική κατά τα 150 έτη από της παλιγγενεσίας της Ελλάδος*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1972.
- Χριστόπουλος Χ., *Έχθεις προς την Α.Μ. τον Βασιλέα Περί της καταστάσεως της Δημοσίας Εκπαιδύσεως κατά έτος 1855-1856*.

3. ΤΟΠΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Εφημερίδες

Εξέτασις, 1870-1872.

Ευνομία, 1894-1900

Θάρρος, 1899 κ.ε.

Μεσσηνιακά Νέα, 1955-1977.

Μεσσηνιακή, 1892-1893.

Μεσσηνιακός Τύπος, 1883-1886.

Πελοπόννησος, 1860-1874.

Φαραί, 1895-1900.

Φως, 1900.

Σημαία, 1914 κ.ε.

Περιοδικά

Διδαχή, μηνιαίον εκκλησιαστικόν περιοδικόν της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, 1946 κ.ε.

Ελληνική Επιθεώρησις, 1909.

Ιθώμη, περιοδική έκδοσις Συλλόγου προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, 1973 κ.ε.

Λουλούδια [περιοδικό Γυμνασίου Φιλιατρών], 1949.

Μεσσηνιακά Γράμματα, 3 τόμοι, τόμ. Α': Καλαμάτα 1956, τόμ. Β', Καλαμάτα 1967.

Μεσσηνιακά 1968, Μίμη Φερέτου, εκδ. Αριστομένης, Αθήνα 1968.

Μεσσηνιακά 1969-70, Μίμη Φερέτου, εκδ. Αριστομένης, Αθήνα 1972.

Μεσσηνιακόν έτος 1938, έκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, έκδοσις ετήσια, τόμ. Α', Καλαμάτα.

Τριφυλιακή Εστία.

Φιλιατρά, περιοδική έκδοσις της Αδελφότητας των εν Αθήναις Φιλιατρινών η «Εράνη», 1957 κ.ε.

Ωρίων, 1902

4. ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ ΚΑΙ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ

Βογόπουλος Διον., *Μεσσηνιακόν Ημερολόγιον*, έκδ. της εφημερίδας *Ηχώ της Μεσσηνίας*, Αθήνα 1951.

Ημερολόγιον Ευνομίας του έτους 1897, εκδ. Ιω. Πολυμενάκης, Καλαμάτα 1897.

Ημερολόγιον Καλαμών έτους 1900, εκδ. Ιω. Πολυμενάκης, Τυπογραφείο της «Ευνομίας» Ιω. Πολυμενάκη, 1900.

Ιγγλέσης Νικ. Γ., *Οδηγός της Ελλάδος, έτος Α' 1905-1906*.

Ιγγλέσης Νικ. Γ., *Οδηγός της Ελλάδος, έτος Γ' 1910-1911*.

Κουσουλίνου Οδηγός 1900.

- Κτεναβέας Στράτος, *Μεσσηνιακή Επετηρίς 1908*, Τυπογραφείο «Αυγής Αθηνών» Αποστολοπούλου, Αθήνα 1908.
- Μακρίδης Χ., *Γενικός ετήσιος Οδηγός της Ελλάδος μετά ημερολογίου και πλείστον πρακτικών γνώσεων, έτος 1887*, Τυπ. Ο Παλαμήδης, Αθήνα, 1887.
- Μακρίδης Χ., *Οδηγός της Ελλάδος έτους 1899*.
- Μπούκας Μιλτιάδης, *Οδηγός εμπορικός γεωγραφικός και ιστορικός των πλείστον κυριοτέρων πόλεων της Ελλάδος του έτους 1875*, εκδιδόμενος κατ' έτος, έτος Α', Αθήνα 1875.
- Πανελλήνιος Σύντροφος, *Ετήσιον Πολιτειακών Οικονομολογικών και Στατιστικών Ημερολόγιον 1891*, έτος δεύτερον, εκ των καταστημάτων της Ακροπόλεως Β. Γαβριηλίδου, Αθήνα 1890.

5. ΜΕΛΕΤΕΣ

- Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1990.
- Αβδελά Έφη, «Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα», περ. *Μνήμων*, τόμ. 11 (1987), σ. 234-246.
- Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986.
- Αγριαντώνη Χριστίνα, «Φυσικές συνθήκες, κοινωνικές συνθήκες: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), τόμ. 11 (1988), σ. 57-62.
- Αθανασιάδη Μαρία Ν., «Συμπλήρωσις επί της Ιστορίας του Γυμνασίου μας», *Φιλιατρά*, τόμ. ΣΤ', τχ. 58-59, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1971, σ. 101.
- Αλεξόπουλος Δ. Α., «Η ιστορία των τραμ της Καλαμάτας», εφ. *Τα Νέα*, 14 Απριλίου 1952.
- Αναστασόπουλος Γεώργιος Α., *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940*, τόμ. Α': 1840-1884 και τόμ. Β': 1885-1922, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε., Αθήνα 1947.
- Αναστασοπούλου Μαρία, *Η συνετή απόστολος της γυναικείας χειραφεσίας Καλλιρρόη Παρρέν. Η ζωή και το έργο*, Ηλιοδρόμιον, Αθήνα χ.χ.
- Ανδρέου Αποστόλης, «Ιδιωτική εκπαίδευση. Προσανατολισμός, διάρκειες και τομές (ιστορική προσέγγιση)», περ. *Θέσεις*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1987.
- Αντωνίου Δαυίδ, *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης 1833-1929*, 3 τόμοι Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987-1989.

- Αωνόμου, *Πραγματεία σύντομος περί της πρωτευούσης επαρχίας Τριφυλίας*, τύποις Αντ. Αθ. Μιχαλακέα, Φιλιατρά 1892.
- Αρώνη-Τσίγλη Καίτη, «Αγροτικοί αγώνες κατά τη σταφιδική κρίση 1893-1905», περ. *Τα Ιστορικά*, τχ. 26, Ιούνιος 1997.
- Βαρίκα Ελένη, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, β' έκδ., Κατάρτι, Αθήνα 1996.
- Βεργόπουλος Κωνσταντίνος, «Το Σταφιδικό Ζήτημα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 67 κ.ε.
- Βεργόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975.
- Βερράρου Σταυρούλα, *Εμπορευματικές καλλιέργειες και ιδιοκτησιακό καθεστώς στη Δυτ. Πελοπόννησο το 19ο αιώνα. Η περίπτωση του δήμου Κυπαρισσίας 1830-1871*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, Καλαμάτα 1998.
- Βερράρου Σταυρούλα, *Πόλη και βιομηχανία. Τα μεταξουργεία της Καλαμάτας*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1995.
- Βογόπουλος Διονύσιος, «Ξεδίπλωμα αναμνήσεων Ντουάνα», περ. *Μεσσηνικά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956.
- Banks Olive, *Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, μετ. Τάσος Δαρβέρης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.
- Belle Henri, *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861-1874*, Μέρος Δ': *Ταύγετος-Μάνη-Καλαμάτα-Κορώνη-Ναβρίνο-Μεσσήνη-Καρύταινα-Ανδρίτσαινα-Καλάβρυτα*, μετ. Λίνα Σταματιάδη, Ιστορητής, Αθήνα 1996.
- Bickford-Smith R.A.H., *Η Ελλάδα την εποχή του Γεωργίου του Α'*, μετ. Λυδία Παπαδάκη, Ειρμός, Αθήνα 1993.
- Bourdieu P. Passeron J.-Cl., *Οι κληρονόμοι. Ο φοιτητής και η κουλτούρα*, μετ. Νίκος Παναγιωτόπουλος και Μαρία Βιδάλη, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.
- Γαβαλά Καλλιόπη, *Κοινωνία και εκπαίδευση. Λακωνία 19ος-20ός αιώνας*, διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1999.
- Γεωργούντζος Παν. Κ., «Η οικονομική κατάσταση της Μεσσηνίας προ 200 ετών», περ. *Ιθώμη*, σ. 14/38-16/40.
- Γληνός Δ., *Ένας άταφος νεκρός*, Αθήνα 1925.
- Γοντινάκης Στέφανος Κ., *Η παιδεία στην Κρήτη (1878-1889)*, Δήμος Ηρακλείου-Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1992.
- Δαλακούρα Κατερίνα, «Γενικά για τα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη και το οργανωτικό πλαίσιο του ανώτερου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης», στα πρακτικά Συμποσίου *Τα Ελληνικά Σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 212-235.
- Δημαράς Αλέξης, «Εκπαίδευση [1833-1881]», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. ΙΓ', Αθήνα 1977.

- Δημαράς Αλέξης, «Εκπαίδευση 1830-1871. Η διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, τόμ. Δ', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Γεκμήρια ιστορίας)*, τόμ. Α': 1821-1894 και τόμ. Β': 1895-1967, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1973.
- Δημαράς Αλέξης, «Οι κυβερνήσεις Τρικούπη και τα εκπαιδευτικά», *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες*, επιμ. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη και Λύντια Τρίχα, Παπαζήσης, Αθήνα χ.χ.
- Δημητριάδης Σωκράτης Χ., *Συλλογή των περί εκπαίδευσως ιδία ισχυόντων Νόμων, Β. Διαταγμάτων, εγκυκλίων, διαταγών κ.λπ. από 1833-1899*, Αθήνα 1899.
- Ζερβής Νίκος, «Η Καλαμάτα τον περασμένο αιώνα», *εφ. Θάρρος*, 28 Σεπτεμβρίου 1997, φ. 29533, σ. 10-11.
- Ζερβής Νίκος, «Ο sir Thomas Wyse στην Καλαμάτα (1858). Το μεταξουργείο του Fournaire», *εφ. Θάρρος*, 25 Σεπτεμβρίου 1994.
- Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, «Η εξέλιξη του προβληματισμού για τη γυναικεία εκπαίδευση στην Ελλάδα», *Εκπαίδευση και φύλο. Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.
- Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986.
- Hadziiossif Christos, «Class Structure and Class Antagonism in Late Nineteenth Century Greece», στο *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions*, επιμ. Philip Carabott, Λονδίνο κ.α., 1997.
- Hobsbawm E.J., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, μετ. Μαριέττα Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
- Hobsbawm E.J., *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, μετ. Δημοσθένης Κούροτ-βικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.
- Ιωαννίδης Νίκος, «Αναπαραγωγή και εκπαίδευση στην Ελλάδα. Μια άλλη υπόθεση», *Νεοελληνική κοινωνία, ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, επιμ. και εισαγωγή Θ. Σακελλαρόπουλος, περ. *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, ειδική έκδοση 2, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1993.
- Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.
- Καμπάς Ιωάννης, «Η σηροτροφία εν Καλάμαις», περ. *Ελληνική Επιθεώρησης*, Οκτώβριος 1909.
- Κάτσικας Χρήστος - Θερεϊανός Κώστας Ν., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Σαββάλας, Αθήνα 2004.

- Κλειώσης Χρήστος Π., *Ιστορία της τοπικής αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα 1977.
- Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1995.
- Κορδατζή-Πρασσά Αναστασία, *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828-1832)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996.
- Κορύλλος Χ. Π. και Θεοχάρης Στ., *Πεζοπορία από Πατρών εις Καλάμας*, Αθήνα χ.χ.
- Κόττου Λίζα, «Η εκπαίδευση των Ελληνίδων από το 1830 έως σήμερα», στο Ζωή Φράγκου, *Γύρω από το παιδί*, Αθήνα 1930.
- Κουλούρη Χριστίνα, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870-1922*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1997.
- Κουλούρη Χριστίνα, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προσεγγίσεις*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.
- Κούτσης Ηλίας, «Εμπόριον-Βιομηχανία», περ. *Μεσσηνιακόν έτος 1938*, έκδ. του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, Καλαμάτα 1938.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, «Μια προσπάθεια για την ίδρυση σαπουνοποιίας στην Κορώνη στο ΙΗ' αιώνα», στο Μ. Φερέτος, *Μεσσηνιακά 1968*, Αριστομένης, Αθήνα 1968.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, «Τα μαθητολόγια ως πηγή κοινωνικής ιστορίας. Ένα δείγμα: Κωνσταντινούπολη 1884-1891», Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, *Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου Πόλη και Παιδεία «Ουκ εισέτι εάλω και εάν εάλω η Πόλις»*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 177-187.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Για την εκπαίδευση. Πραγματικότητες και προοπτικές*, Γνώση, Αθήνα 1990.
- Κυπριανός Παντελής, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Βιβλιοδραμα, Αθήνα 2004.
- Κυριακόπουλος Γιώργος και Κυριακοπούλου Ντονατέλλα, «Κτίρια και αρχιτεκτονικές επιρροές», περ. *Ιστορικά της εφ. Ελευθεροτυπία*, αφιέρωμα με θέμα «Καλαμάτα. Ο αστικός μετασχηματισμός», 6 Σεπτεμβρίου 2001.
- Κωνσταντινίδης Ανέστης, «Το λιμάνι της Καλαμάτας», περ. *Επτά Ημέρες της εφ. Καθημερινή*, 18 Νοεμβρίου 2001.
- Konstantinidi Anesti, *Recherches sur le port de Calamata*, D.E.A., Παρίσι 1985.
- Λέφας Χρ., *Ιστορία της [δημοτικής] εκπαιδύσεως*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1942.
- Μανσόλας Αλέξανδρος, *Απογραφικαί πληροφορίες περί των εν Ελλάδι ατμοκινήτων βιομηχανικών καταστημάτων*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1876.
- Μανσόλας Αλέξανδρος, *Απογραφικαί πληροφορίες περί γεωργίας κατά το έτος 1875*, Αθήνα χ.χ.
- Μανσόλας Αλέξανδρος, *Πολιτειογραφικαί πληροφορίες περί Ελλάδος*, Εθνικό

- Τυπογραφείο, Αθήνα 1867 (ανατύπωση με εισαγωγή Θ. Βερέμη - Στ. Παπαγεωργίου - Κ. Παπαθανασόπουλου, Διονύσιος Ν. Καραβίας, Αθήνα 1980).
- Μητροφάνης Γιώργος Ν., «Οι αιρέσιμοι πολίτες. Ποσοστική προσέγγιση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην Ελλάδα του 1860», περ. *Μνήμων*, τόμ. 18 (1996), σ. 27-28.
- Μιχαλακόπουλος Γεώργιος, «Κοινωνιολογία και εκπαίδευση. Προσεγγίσεις στην κοινωνιολογική διερεύνηση της εκπαίδευσης και της εκπαιδευτικής πράξης», Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
- Μοσχούτης Νικόλαος, «Ο Εμπορικός Σύλλογος, η ανάπτυξις και η δράσις του», στο Στράτος Κτεναβέας, *Μεσσηνιακή Επετηρίς έτους 1908*, Τυπογραφείο «Αυγής Αθηνών» Αποστολοπούλου, Αθήνα 1908.
- Μπακουνάκης Νίκος, *Πάτρα 1828-1860. Μια ελληνική πρωτεύουσα στον 19ο αιώνα*, β' έκδ., Καστανιώτης, Αθήνα 1995.
- Μπαμπούνης Χαράλαμπος Ν., *Η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως και η εκπαιδευτική πραγματικότητα κατά την καποδιστριακή περίοδο, διδακτορική διατριβή*, Αθήνα 1998.
- Μπελιά Ελένη Δ., *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Αθήνα 1970.
- Μπιτσάνης Ηλίας, *100 χρόνια Ολυμπιακοί αγώνες και η ιστορία του «Μεσσηνιακού»* (αδημοσίευτη εργασία), Καλαμάτα, Μάρτιος 1996
- Μπιτσάνης Ηλίας, *Σελίδες από την ιστορία της Μεσσήνης (Νησί) μέχρι το 1900* (αδημοσίευτη εργασία), Καλαμάτα, Μάρτιος-Αύγουστος 1996.
- Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμ. Α', Gutenberg, Αθήνα 1994.
- Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998)*, Gutenberg, 3η έκδ., Αθήνα 2001.
- Μπουρνάζος Στρατής, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμ. Α': *Οι απαρχές, 1900-1922*, μέρος 2ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Μπρεδήμας Θεόδωρος Π., *Μεσσήνιοι και Μανιάτες οι πρώτοι μετανάστες στην Αμερική (1767-1913)*, τόμ. Α', Μεσσηνιακός Λόγος, 2003.
- Μυλωνάς Θεόδωρος Ν., *Η αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων μέσα από τους σχολικούς μηχανισμούς. Η μέση εκπαίδευση στο χωριό και στην πόλη*, Γρηγόρης, Αθήνα 1982.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1990.
- Οικονομάκης Πότης Δ., «Η Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμών», περ. *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956.
- Οικονομάκης Πότης Δ., «Παλαιοί καθηγηταί και δάσκαλοι», εφ. *Σημεία*, 8 Μαρτίου 1953, φ. 11512.

- Οικονομάκης Πότης Δ., «Το πρώτο νοσοκομείο, το πρώτο Γυμνάσιο και η από Τουρκοκρατίας Ελληνική Σχολή της Καλαμάτας», περ. *Μεσσηνιακά Γράμματα*, τόμ. Β', Καλαμάτα 1967.
- Παγάνης Χαρ., «Σύλλογος Φιλοπροόδων Φιλιατρών κύτταρο πολιτιστικής αναπτύξεως στην Τριφυλία», περ. *Πελοποννησιακά*, παρ. 18: *Πρακτικά Γ' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 24-26 Νοεμβρίου 1989)*, Αθήνα 1991.
- Παντελάκης Νίκος Σ. *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας. Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.
- Παπαγιαννάκης Λευτέρης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990.
- Παπαδόπουλος Β. Α., «Η βυρσοδεψία άλλοτε στην Καλαμάτα», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985)*, Αθήνα 1987-1988.
- Παρίσης Στέφανος Μ., *Ανωτέρα και μέση εκπαίδευσις ήτοι Συλλογή των διεπόντων την ανωτέραν και μέσην Εκπαίδευσιν νόμων, Β. Διαταγμάτων και εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου από του 1833-1884*, Τυπογραφείο Ο Παλαμήδης, Αθήνα 1884.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα 1842-1923. Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.
- Πολίτης Αλέξης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, β' έκδ., Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Αθήνα 1998.
- Πουκεβίλ, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Πελοπόννησος*, μετ. Όλγα Ρομπάκη, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1997.
- Πριγγούρης Δημήτρης, «Τα πρώτα Ολυμπιακά σχολεία (Σχολαρχείο και Γυμνάσιο Ανδριτσαίνης)», περ. *Ολυμπιακά Χρονικά*, τόμ. 3, έκδ. Συλλόγου Ολυμπίων, Αθήνα 1972.
- Πυργιωτάκης Γ. «Ξεκίνησε σωστά το εκπαιδευτικό σύστημα», *Επιστημονικό Βήμα*, εκδ. Δ.Ο.Ε., τχ. 2, Δεκέμβριος 1983 και Γενάρης-Φλεβάρης 84.
- Ραγκαβής Ιάκωβος Ρ., *Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος*, 3 τόμοι, τόμ. Β', τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1853.
- Ρέπουλης Εμμανουήλ, *Υπουργός επί των Εσωτερικών, Μελέτη μετά σχεδίου νόμου περί μεταναστεύσεως*, Αθήνα 1912.
- Ρηγίνος Μιχάλης, «Η ανάπτυξη της βιομηχανίας», *Θέματα ελληνικής οικονομικής ιστορίας (18ος-20ός αιώνας)*, πανεπιστημιακές σημειώσεις, Αθήνα 1992.
- Σακελλαρίου Μιχαήλ Β., *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, επανέκδοση, Ερμής, Αθήνα 1978.
- Σακκής Δημήτριος Α., *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α'*

- οθωνική περίοδο (1833-1843), Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997.
- Σάλμας Π., «Πνευματική και ψυχαγωγική ζωή της Καλαμάτας», περ. *Μεσσηνιακόν έτος 1938*, έκδ. του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, Καλαμάτα 1938.
- Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, με βιβλιογραφικό οδηγό του Σπύρου Ασδραχά, ιγ' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα 1992.
- Σκιαδάς Ελευθέριος, *Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912. Σχηματισμός-σύσταση-εξέλιξη-πληθυσμός-εμβλήματα*, Μικρός Ρωμηός, Αθήνα 1994.
- Σκια-Πανοπούλου Χαρίκλεια, *Ανάλυση της διαδικασίας της πολιτιστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση της Καλαμάτας*, διδακτορική διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Καλαμάτα 1998.
- Σολομών Ιωσήφ, *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο. Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1990*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
- Σοφιανός Κώστας, *Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900*, 2 τόμοι, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.
- Σταυρίδου-Πατρικίου Ρένα, *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*, Ολκός, Αθήνα 1999.
- Συναρέλλη Μαρία, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.
- Σωφρονάς Δημήτριος, «Καλαμάτα και τραμ», περ. *Ιστορικά της εφ. «Ελευθεροτυπία»*, αφιέρωμα με θέμα «Καλαμάτα. Ο αστικός μετασχηματισμός», 6 Σεπτεμβρίου 2001.
- Τζάνη Μαρία, *Σχολική επιτυχία: Ζήτημα ταξικής προέλευσης και κουλτούρας*, Γρηγόρης, Αθήνα 1983.
- Τζόκας Σπύρος, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Τζουμελέας Σ. Γ. και Παναγόπουλος Π. Δ., *Η εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια*, Δημητράκος, Αθήνα 1933.
- Τσερπές Θεόδωρος Μ., *Ιστορία της πόλεως Μεσσήνης*, β' έκδ., Δημοτική Βιβλιοθήκη Μεσσήνης, Μεσσήνη 1998.
- Τσιμπιδάρος Π., «Η παλιά Καλαμάτα», περ. *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών*, τόμ. ΙΓ', Αθήνα 1977.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μετ. Ιωάννα Πετροπούλου - Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, ε' έκδ., Θεμέλιο 1987.

- Φερέτος Μίμης, «Η ίδρυση του Εμπορικού Συλλόγου της Καλαμάτας», εφ. *Θάρρος*, 24 Απριλίου 1994, φ. 28509.
- Φερέτος Μίμης, «Η κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική κίνηση το 1894», εφ. *Θάρρος*, 21 Αυγούστου 1994, φ. 28607, σ. 13.
- Φερέτος Μίμης, «Η παιδεία στην Καλαμάτα στην Τουρκοκρατία και μέχρι το 1835», περ. *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956.
- Φερέτος Μίμης, «Ιδρύθηκε παιδοτροφείο εις την πόλιν της Καλαμάτας», εφ. *Θάρρος*, 29 Μαΐου 1994, φ. 28536, σ. 11.
- Φερέτος Μίμης, «Καλαμάτας Εμπορικό Επιμελητήριο», περ. *Μεσσηνιακά 1968*, Αριστομένης, Αθήνα 1968.
- Φερέτος Μίμης, «Ο Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμάτας και η δράση του», εφ. *Μεσσηνιακά Νέα*, φ. 11-18, 20, 22, 27, 28, 30.
- Φερέτος Μίμης, «Ο Μεσσηνιακός Σύνδεσμος και η Σχολή του Λαού στα 1884», *Μεσσηνιακό Ημερολόγιο* Διονυσίου Βογόπουλου, Αθήνα 1951.
- Φερέτος Μίμης, «Το Παμμεσσηνιακό Συλλαλητήριο των σταφιδοπαραγωγών κατά του Χ. Τρικούπη, η έναρξη της σταφιδικής κρίσης στα 1880», εφ. *Θάρρος*, 3 Ιουλίου 1994, φ. 28566, σ. 12.
- Φίλος Στέφανος Μιχ., *Το χρονικό ενός θεσμού. Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150ετία 1832-1982*, Βιβλία για όλους, Αθήνα 1984.
- Φουρναράκη Ελένη, «Σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι χρόνοι της Ιστορίας για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας* (Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997), Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1998.
- Φουρναράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910)*. Ένα Ανθολόγιο, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
- Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο Μεσοπόλεμο*, ζ' έκδ., Κέδρος, Αθήνα 1990.
- Φραγκουδάκη Άννα, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Παπαζήσης, Αθήνα 1985.
- Χαραλαμπίδης Παν., «Αναμνηστικό ογδοηκονταπενταετίας του Γυμνασίου Ανδριτσάινης 1889-1975», Αθήνα 1976.
- Χαρίτος Χαράλαμπος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ)-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989.
- Χαρωντάκης Δ., «Οι καλαματιανοί ποτοποιοί», εφ. *Το Βήμα*, 10 Οκτωβρίου 1999.
- Χατζηγιάννου Μαρία Χριστίνα, «Η εξέλιξη μιας παραδοσιακής επιχείρησης στο α΄ μισό του 19ου αιώνα», στον τόμο *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*,

- επιμ. Χριστίνα Αγριαντώνη και Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1995.
- Χατζηιωάννου Μαρία Χριστίνα, «Καλαματιανοί έμποροι», περ. *Επτά Ημέρες* της εφ. *Η Καθημερινή*, 18 Νοεμβρίου 2001.
- Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης Δ., *Ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης 1821-1986*, Δημ. Ν. Παπαδήμας, Αθήνα 1986.
- Χουρμούζη Ελένη, «Το σταφιδικό ζήτημα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 170-171.
- Χρυσοσπάθης Ορέστης, *Ιστορία της παλαιάς Καλαμάτας*, Νικ. Ηλιόπουλος, Καλαμάτα 1936.
- Ψαρρά Αγγέλικα, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης ή η “συνετή ουτοπία” της Καλλιρρόης Παρρέν», εισαγωγή στην επανέκδοση της *Χειραφετημένης της Καλλιρρόης Παρρέν*, Εκάτη, Αθήνα 1999.
- Ψυχογιός Δημήτρης Κ., *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1995.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

